

Heller Ágnes
A filozófia radikalizmusa

BUDAPEST, 2009

A kötet megjelenését a Lukács György Alapítvány támogatta.

© HELLER ÁGNES, 2009

Tartalom

1. előbeszéd

Vajda Mihály: Levél Áginak születésnapjára 7

2. előszó 19

3. 1003 tézis a filozófiáról

I. rész 25

II. rész 61

III. rész 148

4. vallomás a filozófiáról

Bevezetés 201

I. rész 207

II. rész 263

III. rész 369

5. függelék

Vajda Mihály: Lehet-e a filozófus
az Emberiség funkcionáriusa? 439

Előbeszéd

VajdaMihály

levél áginak születésnapjára

Kedves Ági!

Eredetileg nem levelet akartam írni; valami elemzésszerű emlékezést a Budapesti Iskolának arról a korszakáról, melyben e könyv három szövege íródott. Hangsúlyozom: a korszakról akartam írni, nem a szövegekről. A szövegek a szememben dokumentumok, melyeket még összehasonlítani sem érdemes, még kevésbé elemezni őket – magukért beszélnek, és szerintem sok szempontból nagyon is érdekesek, jóllehet valószínűleg mindenkinek valami mást mondanak. Két dolog közös bennük: mind a három a filozófiáról szól, s egy sem jelent meg közülük magyarul (idegen nyelven is csak a Te szövegeid közül az egyik). Biztosan nem érdektelen több mint harminc év után elolvasni őket.

De, ismétlem, nem a szövegekről, hanem azokról az éveinkről akartam írni, melyben megszülettek. Teszem is rögvést, röviden legalább, ugyanis az elmúlt pár hétben, melyet azzal töltöttem, hogy hozzákészülődtem az emlékezés megírásához, nagyon elbizonytalanodtam. Nem az emlékeimet illetően; azt nem bántam volna, ha az az 1972 és 1977 között nekem íródott töménytelen sok levél, melyet elolvastam, némileg korigálja az emlékeket. Megtanultam már nem bízni amúgy is rossz emlékezőtehetségemben. Csakhogy abból, amire emlékezni vélek és emlékezni szeretnék, a levelek, ha egyáltalán, alig-alig valamire utalnak. Szerettem volna a hozzám írott levelek tükrében megbizonyosodni emlékeim helytállóságáról vagy korrekcióra kényszerülni őket illetően. Több mint két hétig olvastam Tamás Gazsi, Arató Andris, Fekete Jancsi, Paul Breines, Kurt Wolff, Duczynszka Ilona, Marinella D'Alessandro, Laura Boella, Karl Klare, aztán a vége felé Hedwig Ortmann, Renate Prenzel leveleit, hogy csak azokat említsem, akikkel igen sűrű levelezésben álltam; s ha a levelek egy része nem is volt érdektelen, feszültségeinkre, konfliktusainkra – egyetlen Gazsi-levelet leszámítva – még csak utalás sem történt. Ez nagyjából azt jelenti, hogy – talán Gazsit leszámítva – barátainknak sem én, sem más közülünk semmit nem említett leveleiben azokról a közöttünk beállott – most egyelőre maradok ennél a szónál – feszültségekről, melyek megülték valamennyiünk kedélyét. Azért bizonytalanodtam el, s választottam a szubjektívabb műfajt tehát, mert nagyon nem szeretek kizárólag az emlékezetemre

hagyatkozni. Érték már kellemetlen, sőt, még kellemes meglepetések is. Minthogy a hozzám írott levelek elemzése mint módszer ezúttal nem vált be, ezért nem lett emlékező elemzés, valami objektívebb, hanem levél. Se baj. Most már csak az a kérdés, hogy miért írom ezt a levelet. Hát tudom én? Egy 34 évvel ezelőtt íródott szövegemet mégsem nyújthatom át ünnepélyesen születésnap ajándékként! Nem baj az, ha az olvasó érzékeli, milyen kontextusban születtek ezek a szövegek. De mi van, ha Te egészen másképp látod az összefüggéseket? Erre sem tudom a választ. S főképpen, mielőtt még nekifognék a hely9 zetre emlékezésnek, le kell szögezmem, főképpen a magam számára, hogy nem a filozófiát, a filozófia helyzetét vagy feladatát illető kettőnk közötti nézeteltérések vezettek a feszültségekhez. Még az sem lehetetlen, hogy az adott pillanatban egyikünk sem volt tisztában azzal, hogy itt egyáltalán nézeteltérésről van szó. De jó lenne tudni, hogy miért is íródtak ezek a szövegek! S milyen sorrendben? Azt hallom, Te azt írod, hogy én elolvastam a tézisekbe szedett változatot, nagyon nem tetszett nekem, s ezért írtad át folyamatos szöveggé. Őszintén szólva, én egy folyamatos szövegre vélek emlékezni, de hát... S tudni kellene, hogy az én szövegem vajon válasz-e a Te szövegeidre? Vagy a Tieid válaszolnak az enyéimre? Biztos azonban, hogy mindezen szövegek egy, az Iskolán belüli feszült légkörben születtek, megeshet, a tisztázás szándékával. Hogy a két évvel később íródott *A marxizmus és Kelet-Európa*. *Levélféle barátaimnak* tényleg a dolgok tisztázásának szándékával született, azt tudom – jóllehet az erre történő utalásokat nem publikáltam már a Magyar Füzetekben sem. De, mondom, nem a filozófiát illető nézeteltérések okozták a feszültségeket. Persze azt sem állítom, hogy a konfliktusok csakis a gyakorlati élet-döntések vagy nemdöntések különbségéből adódtak. Az a hat év, melyben a barátok, ismerősök többnyire segítő szándékú levelei íródtak, életünk szempontjából nagyon is meghatározó jelentőségű volt. Talán Feri érzékelt csak igazán már az 1972-ben bejelentett „vizsgálatot” megelőzően, hogy a Korčula keltette hullámok csupán látszatra csitultak el, hogy miután használhatatlanná váltunk a párt „liberálisabb” szárnya számára is, bármikor, ha szükségük lesz rá, „beáldoznak” bennünket. Ne felejtjük el, Lukács, aki védelmet jelentett a számunkra, nem élt már. S 1972 végén eljött a „beáldozás” ideje. Hogy miért látták így, azt nagyjából tudjuk; erről azonban nem szeretnék írni, a kutyát sem érdeklik ma már ezek a párt belharcaival összefüggő

történetek. Azt viszont csak az ördög tudja, hogy mit akartak velünk? Csak nem gondolták, hogy bárkit is meg fognak győzni a szövegeikkel? Ha viszont elmúlnak a pártbeli viharok, majd csak elsimítják az ügyet – gondolták; megüzenték Duczynszkával, hogy csak szépen fogadjuk el a felkínált szubaltern állásokat, előbb-utóbb majd felmentenek a bejárasi kötelezettség alól. Nekünk viszont már elégünk volt az elvtársakból, elégünk volt az egészből, s ezzel felvetődött a „Hogyan is éljünk tovább?” kérdése. Kompromisszumot nem kötünk, ez mindannyiunk számára axióma volt – kellőképpen utáltak is bennünket érte, mármint az értelmiség; többségük nagyon jól megvolt az Aczéllal kötött kompromisszumaival. Félre ne érts: ma is helyesnek tartom, hogy nem kötöttünk kompromisszumot. Ha az ember konfliktusba keveredik a hatalommal, akkor ne hátráljon meg (te jószágos ég, micsoda patetikus mondat, utálom, de valamiért mégis igaznak érzem); amiből azonban nem következik, hogy a magyar értelmiségiek többsége kvázi „lefeküdt” volna a hatalomnak; egyszerűen kerülték a konfliktust, amire a késő kádárizmusban megvolt a lehetőség. Meglehetősen egyedül maradtunk, annál is inkább, mert a „Lukács-óvodával” való szakítás is alig előzte meg időben a korszakot: az is '72-ben történt, még az év elején. Feri sziklaszilárdan meg volt győződve róla, hogy nincsen más kiút: el kell innen mennünk; én meg semmiképpen nem akartam elmenni. Hogy a maradni akarásom mellett nevetséges érveket is felhoztam, azzal nagyon is tisztában vagyok. (Vajon akkor is tisztában voltam-e már ezzel? Bizonyára, legfeljebb nem vallottam be magamnak sem.) De nem akartam elmenni. Meg voltam győződve róla... Miről voltam meggyőződve? Nem arról, hogy én az adott körülmények között sem fogom feladni a „művet”, hanem hogy nekem nem a „mű” a fontos. Nem, nem igaz; ezt így nem is gondoltam végig. Egyszerűen azt éreztem, hogy nekem itt a helyem (rémes, mármint a mondat, pedig valahogy erről volt szó: kénytelen vagyok belátni, hogy akkoriban nem volt még meg az az ironikus distanciám a világhoz és önmagamhoz, ami ma jellemez), itt sem (éppen itt nem) veszítem el önmagammat. Bármi jöjjön is. Bármi? Hát a bármi éppen ne jöjjön, de éreztem, hogy nem jön már a bármi: fogatlan oroszlán lett a kései kádárizmus. Emlékszel még arra a veszekedésre Ferivel a Márkuséknál, az Izabella utcában, amikor azt vágta a fejemhez, hogy olyan vagyok, mint azok a zsidók, akik addig gondolkoztak, hogy felszálljanak-e a békésebb égtájakra menő vonatra, míg egyszer csak az Auschwitzba menőre tuskolták fel őket? Emlékszem

– erre tényleg emlékszem –, azt mondtam neki, hogy egyrészt nem látok semmiféle Auschwitz-veszélyt, másrészt a zsidóságát nem választja az ember, a rendszerkritikusságát (*Systemkritiker*, a szó talán még nem létezett)

viszont igen. Nekem itt a helyem, én itt sem veszítem el önmagam – odaát viszont igen: én nagyon nem akartam odaát rossz filozófiaprofesszor lenni.

Na de ne beszéljek már annyit magamról. Feri meg én voltunk a két szélsőség; lassan megérlelődött az elhatározás, hogy elmegyünk – hogy a Misu makacskodik, az nem számít, mindig makacskodik; erről, azt hiszem, még Te is meg voltál győződve. Mindennek ellenére mégsem gon12 dolom, hogy egyedül annak a lehetősége okozta az irritációt, hogy elszakadunk egymástól. Nagyon szerettük egymást, nagyon fontos volt számunkra a szinte mindennapi együttlét, elképzelni sem tudtuk, hogy ez ezentúl nem így lesz; még ahhoz is ragaszkodtunk, hogy mind a hatan ugyanabba a városba menjünk – három állás csak akad! –; amerikai barátaink, amikor már nem volt titok, hogy emigrálni készülünk, amikor már keresték a lehetőségeket a számunkra, unos-untalan figyelmeztettek rá: az együttlét igénye egyszerűen képtelenség stb. Ebben az egész gyakorlati komplexumban azonban legfeljebb csak az én makacskodásom volt irritáló a számotokra; az irritáltság forrása másban vagy legalább másban is rejtett: világlátásunk távolodott egymástól. Nem a marxizmusról, illetve nem egyszerűen a marxizmusról volt szó. Amikor egyszer egy hármashatár-hegyi séta során, megírván már a Scheler-tanulmányomat, kijelentettem, hogy én, úgy hiszem, nem vagyok már marxista, az tudomásul vétetett, legfeljebb azt gondoltátok, hogy pragmatikus okokból nem tűnik okosnak ezt nagydobra verni: Aczél elvtárs – helyesen – azt állította, hogy „ezek” távolodnak a marxizmustól. Ne legyen neki igaza. A szocializmusról volt szó. Egy napon, ki tudja, mikor, a szocialista piacgazdaságról szóló, Ferivel együtt írott cikkeket beszéltek meg az Ipoly presszóban, én meg csak annyit mondtam, hogy ez fából vaskarika, vagy valami ilyesmit – nem emlékszem pontosan a kifejezésre –, később meg ünnepélyesen kinyilatkoztattam, hogy a polgári társadalom nem transzcendálható. Ekkor lettetek irritáltak, s ez az irritáltság volt jelen közöttünk, főképpen Ferivel. Neki fontosabb volt az ilyesmi. Hiszen még a Szükségletdiktátúra általa írott része is arról szól, hogy miként lehetséges egyáltalában szocializmus mint társadalmi forma, hogy ne adjuk fel az igazságos társadalom eszméjét.

De mintha elkanyarodtam volna a tényszerű helyzetre

emlékezés vonalától. A '73-as határozat egyszerre jobb- és baloldali elhajlónak minősített bennünket, kutatói állásainkból kidobtak, a felkínált állásokat, mint fentebb említettem, nem fogadtuk el. Így aztán kezdtünk berendezkedni a fordítói létre. 1974 nyarán házkutatást tartottak Nálatok, Ferit bevitték, csak három nap múlva került elő; a következő három évre azonnali hatállyal elvették még a piros útleveleünket is, s mindezt azért, mert Feri valami magyar származású berlini nőnek odaadta Gyurinak egy, a fiatal Lukácsról szóló, garantáltan politikamentes kéziratát. A bűncselekmény lényege, a „forintkijárlás” szempontjából a kézirat tartalma irreleváns. Hogy Feri ezek után már egy percig sem akart maradni, az érthető, s lassan létrejött közöttünk az a kompromisszum, hogy mi is megyünk, de egyikünk sem kívándorló útlevelet kér, hanem rendes magyar útlevelet (öt „ablakkal” adták meg '77-ben nagy kegyesen), amivel közben is haza lehet jönni, s nem kell végképp kint maradni. Ezek olyan tények, melyekre, ebben biztos vagyok, egyformán emlékszünk. S csak azért mondom el őket, hogy ezt a levelet, ha már egy könyv előbeszéde, más is megérthesse. A '74 nyarat követő időszokról ugyancsak nyomasztó emlékeim vannak: nagyon nem éreztem jól magam a bőrömben. Emlékszem egy két-három napos közös pécsi nyaralásunkra – mert a bonyodalmak ellenére nagyon sokat voltunk együtt, s nem is volt rossz a kedvünk –; Te lelkesen „terveztél” egy közös rajnai hajóutat, amitől úgy nagyjából mindenkinek égnek állt a haja: Rajtad kívül senki nem bízott benne, hogy ki14 engednek (itt Neked volt igazad), nem hittük, hogy valamennyien Németországban tudunk állást kapni (ebben nekünk volt igazunk), nekem meg a lelkesedésed szorította össze a gyomromat. Hogy miért? Az ördög tudja. Végül is egy rajnai hajóút az egy rajnai hajóút, két-három évvel később nyugodtan megszervezhettük volna anélkül, hogy végképp búcsút mondtunk volna Magyarországnak; nem tettük: már nem volt kedvünk hozzá.

Annak, hogy '77 őszéig olvastam a leveleket, az az oka, hogy ezzel az ősszel, Márkusék, majd a mi elutazásunkkal, amit aztán rövidesen a Tiétek is követett, lezárult a Budapesti Iskola történetének ez a szakasza, ha jól meggondolom, az Iskola mint iskola egész története. Amikor – azt hiszem, 1977 nyarán – megírtam a fentebb emlegetett Levélfélét, és átadtam Nektek, Te meg Feri megjelentetek nálunk a Gül Baba utcai lakásban, s Feri ünnepélyesen bejelentette: az Iskola megszűnt létezni. Amilyen patetikus volt a gesztus, annyira igaz volt a kijelentés. Az adott pillanatban

egyikünk sem kérdezte meg Ferit (gondolom, még Te sem), hogy ez szerinte alapvető nézeteltéréseink nyilvánvalóvá válásának vagy az én barátiatlan gesztusomnak a következménye.

Nos, hogy jutott eszünkbe, Neked is, nekem is – egymástól függetlenül, vagy sem, azt, mint mondtam, nem tudom –, hogy a Budapesti Iskola utolsó éveiben, ebben a különös légkörben a filozófia feladatáról írjunk, annak szerettem volna utánajárni. Ki tudok találni egy plauzibilisnek tűnő magyarázatot, azt azonban nem tudom, hogy tényleg helyes-e a válasz, mármint ha a kérdésnek egyáltalában értelme van. Miért ne kérdezhetne rá az, aki filozófiát művel, tevékenysége céljára? Kell ehhez külön indok, sajátos körülmények szükségeltetnek ehhez? Te egyenesen azzal kezded a tanulmányodat, hogy Novalist idézed, akinek az aforizmája szerint a filozófiának nem a természetet kell magyaráznia, hanem saját magát. Tőlem azóta sem áll távol, hogy mindig újból és újból rákérdezzek a „feladatra”; hányszor, de hányszor írtam már azóta arról, hogy mit csinál a filozófia, néha már az az érzésem, hogy szinte soha nem is írtam másról, folyton-folyvást Novalis parancsát követtem. De Te? Te máskor, sem előbb, sem később nem írtál erről – úgy hiszem. A Te szövegeidből az tűnik ki, és a szövegek nélkül is tisztában vagyok ezzel, hogy Te igenis tudod, mi a feladat, s erre eszed ágában sincsen rákérdezni. S ha tételezed a „nembeliséget” és ennek megfelelően a „nembeli értékeket”, akkor erről nem is érdemes tovább beszélni. Akkor ez a feladat. A nembeliség és a nembeli értékek feltárására csakis a filozófia lehet képes, s arra is csak a filozófia tehet kísérletet, hogy szembesítse ezeket az értékeket a „fennállóval”. Minthogy a „fennálló” csak rendkívüli pillanatokban konvergál velük. Hosszú ideig magam is így véltem; az én itt közölt függelék-szövegemből is világos, hogy Márkus Gyuri szintén így gondolta; azt hiszem, ez volt a Budapesti Iskola filozófiai alapállása, s azt most nem firtatom, hogy ez megegyezik-e a marxizmus, azon belül Lukács (valószínűleg még a premarxista Lukácsot is ideértve) vagy talán az egész újkori európai filozófia – másmilyen viszont nincsen – alapállásával. Valószínűleg igen. Másképp fogalmazva: a filozófia társadalomkritika, a fennálló társadalom s az ahhoz alkalmazkodó individuumok kritikája a társadalomfejlődéstől nem független, de azokkal mégis szemben álló (nembeli) értékek nevében. Így gondoltam, mint mondtam, én is; erről – az ugyancsak ebben a korszakban íródott – Az emberiség funkcionáriusa című írásom egyértelműen tanúskodik. Aztán

hirtelen egy váltás: nem, itt valami nem stimmel. Hirtelen problematikussá váltak számomra a nembeli értékek. Nem a filozófia társadalomkritikai beállítottságával gyúlt meg a bajom. Az értékekkel. Hogy ezek „az emberiség által történelmileg megalkotott értékek” lennének? Nem tudtam többé így gondolni – s hogy nem tudtam, abban persze főképpen Gyuri, de Te is ludasak voltatok, amikor explikálni próbáltatok az értékek forrását. Nem akkor, amikor Gyuri ezt leírta, hanem amikor belegondoltam, hogy mit is jelentene az, amit leírt.

No de nem akarom én ezt a vitát – mely sejtésem szerint voltaképpen nem volt vita – feleleveníteni. Te velem egyáltalában nem vitáztál. Nem emlékszem már, mivel értettél egyet az alanti függelékből, mivel nem, de arra emlékszem, fontos volt számomra, hogy tetszett Neked. Nagyon örültem. Megírtam a szöveget, elolvastattam Veletek, majd valami formális indokkal félretettem; valójában azért, hogy ne élezzem már tovább az Iskolán belüli feszültségeket. Mert – ellentétben a Tiéddel – Gyuri és Feri reakciójából világos volt a számomra: nagyon nem tetszik nekik a szövegem. Helyette írtam valami teljesen ellentmondásosot és zavarosot, melyben összegyúrtam a két „funkcionáriust”. Filozófia: „megszüntette és megőrizve”. Azt aztán publikáltam.

De – amint már fentebb mondtam – engem az érdekelne, hogy a Te szöveged reagált-e vajon az enyémre, vagy az enyém a Tiédre, vagy egyik sem a másikra. Eltemettük őket; pontosabban, ha Te el nem is temetted őket, a mai 17 gyar közönség mind a mai napig nem olvashatta ezeket az írásaidat.

Vajon miért fontos számomra mindez? Nem igazán tudok válaszolni a kérdésre. Ám az ilyen kerek születésnapok alkalmával szeret az ember – én legalábbis szeretek – visszatekinteni.

Mit műveltem én, mit műveltünk mi együtt több mint harminc évvel ezelőtt.

Isten éltesen sokáig: bis hundert und zwanzig!

Misu

*

Előszó*

Ezt a könyvet, mely magyarul a *Vallomás a filozófiáról* címen nem jelent meg, de számos más nyelven Radikális filozófia címen igen, voltaképpen kétszer írtam meg. Először az 1003 tézis a filozófiáról címmel íródott, valóban tézisek formájában. Kétségtelen, a Don Giovanni, illetve az ő 1003 spanyol szeretője ihletett meg a filozófiának szóló szerelmi vallomásomban. Ezt a verziót aztán Vajda Misu kritikája nyomán elvettem, s az új, végső verzióval helyettesítettem. (Most az 1978-as német kiadásból '82-ben angolra fordított változatot használom támaszképpen.)

Az első részt szeretetteli ironia jellemzi. Azzal vezetem be szerelmi vallomásomat, hogy kibeszélem minden filozófia „trükkjét”. Ez úgy írható le, hogy egy alaptól, alapelvől érvekkel vezetik le s azonosítják azt a Legfőbb Jót, Igazat és Szépet, melyet már a levezetés megkezdése előtt ab ovo feltételeztek. Ahogy magamat egy metaforával kifejezem, „életre csókolják” Csipkerózsikát, akiről pontosan tudják, hogy kicsoda, miért alszik, és hol rejtőzik. Minden filozófus egy másik Csipkerózsikát „csókol életre”, így más Legfőbb Jót, Igazat és Szépet varázsol elő egy kalapból. A filozófusok tehát keresnek valamit, amit már megtaláltak. Ez az ens perfectissimum, ens realissimum. A filozófiák racionálisak, mivel racionalításra tartanak igényt még akkor is, mikor tisztában vannak azzal, hogy az eleve feltételezett és azután levezetett Legfőbb Igazat, Jót és Szépet intuícióval ragadták meg. Igaz, hogy ezt azért ritkán ismerik el. Itt fogalmazódik meg először egy, a későbbiekben sokszor ismételt gondolatom, miszerint egy filozófiát nem lehet falszifikálni, csak verifikálni; illetve amennyiben falszifikálják, akkor sem ártanak érvényességének. Itt írok először arról, hogy a filozófiának saját nyelve van, melyhez a lét és legyen közötti feszültség és esetleges ellentét, továbbá a lényeg és jelenség megkülönböztetése hozzátartozik. A filozófia tautologikus természetét nemcsak a metafizikában, hanem a modern filozófiában (Heidegger, Sartre) is tetten értem. Ezeket a filozófiákat is csak verifikálni lehet. Már itt megjelenik a „radikális filozófia” jelzős szerkezetben a „radikális” kifejezés egyik – alapvető – értelme. Azért alapvető, mert minden filozófiára vonatkozik. Ugyanis minden filozófia radikális. Lehet-e radikálisabb gondolatrendszer annál, amely látszatnak, pusztá véleménynek nyilvánítja mindazt, amit eddig igaznak és jónak tartottunk, és szembeállít ezzel egy „igazi” igazat, szépet és jót, melyről egyikünknek sem volt fogalma soha eddig? Kár, hogy nem elégszem meg ezzel a szellemes és találó gondolattal, és a könyv utolsó részében elkezdem forszírozni

a radikális szó egy másik értelmezését.

Ugyancsak alá tudom ma is írni, amit a második fejezetben a filozófia recepciójáról mondok. A gondolatot azzal alapozom meg, hogy a filozófia a gyermeki kérdéseket teszi fel. (Nem tudtam, hogy Heidegger is valami hasonlót mondott; de ezen voltaképpen semmi sem múlik, ha az állítás igaz, azaz fején találja a szöveget.)

A filozófia gondolkozik, írom. Körülbelül a következőképpen lehetne megfogalmazni a filozófia befogadónak tett javaslatait: „Gondold meg, hogyan gondolkodd, gondold meg, hogyan cselekedjél, gondold meg, hogyan éljél!” A teljes befogadás esetében, folytatom, a befogadó mind a három kérdést végiggondolja, mégpedig a befogadott filozófia szellemében. A részleges befogadás háromféle lehet. Befogadhat az ember egy filozófiát tudományosan, ha kizárólag arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan gondolkodjon a gondolkodásról; befogadhatja etikailag, ha arra keresi a választ, hogyan gondolkodjon a cselekvésről; végül befogadhatja életvitele szempontjából, ha azon gondolkodik el egy filozófia alapján, hogyan éljen. Persze, teszem hozzá, mondanom sem kell, hogy minden megértés félreértés (bár nem minden félreértés megértés). Ez egy régi gondolat újraértelmezése. Ismételten példákkal támasztom alá a részleges befogadás mindhárom változatát, de ez itt nem teszi a szöveget fecsegővé. Az ezt követő fejezetben újra elemzem az érték fogalmát, és számos olyan gondolatot fogalmazok meg en passant, melyek később egyik vagy másik könyvemben központi helyet foglalnak el. Többek között itt különböztetem meg először az alá- és fölérendeltségi viszonyt a személyes függőségi viszonyoktól; ez a megkülönböztetés majd csak az igazságosságról jóval később írott könyvemben lesz elengedhetetlen. A következő fejezet új és ma is érdekes számomra, talán éppen azért, mert a későbbiekben nem igazán tértem vissza az itt kifejtettekhez. A gondolatmenetnek akkor aktualitása volt. Habermas és Apel racionális kommunikációról szóló elméletének filozófiai divatja tetőpontján volt, útonútfélen a racionális diskurzusról, a kontrafaktualitásról és az ideális nyelvi szituációról beszéltek. Magam is gondolkozni kezdtem az ebben a diskurzusból felmerült kérdéseken. Habermas és Apel egyes gondolataival szimpatizáltam, különösen a kommunikáció szerkezetének általános elemzésével; míg másokat nem tudtam elfogadni. Az idevágó gondolatokat és kételyeket foglalom össze ebben a fejezetben. Mindenekelőtt elutasítom Habermas elméletét az igazságkonszenzus fogalmáról. Továbbá elutasítom

azt a gondolatot, hogy a meggyőzés és a retorika radikálisan szemben állna egymással, hogy meggyőzni csak érvekkel lehet; végül azt, hogy a meggyőzés lenne egy vita egyedül pozitív kimenetele. Az egész értékvitával foglalkozó fejezet – melyben ennek a vitatípusnak különböző variációit sorolom fel – a pluralizmus védelmére íródott. Ami nem jelenti azt, hogy kizártam volna a meggyőzés lehetőségét. Még egy jó példával (Lukács György és Thomas Mann levélváltása) alá is támasztottam. Erről a témáról ennél jobbat később sem írtam. Úgy látszik, „elintézettnek” tekintettem magamban.

Utógondolatként aztán megkíséreltem összekapcsolni a radikális szükségletek elméletét a diskurzuselméletekkel. (Nem hiszem, hogy e miatt választottam volna a „témát”, de ha már választottam, ezt is bele kellett foglalnom.) Sajnos, ez nem tett jót ennek a különben elméletileg igen érdekes könyvnek. Már megint előszedem az újbaldali retorikát, és egy második értelmezést adok a „radikális” jelzőnek. Radikális ekkor persze már nem maga a filozófia, hanem a radikális szükségleteket megtestesítő filozófia. Egyebek között megkülönböztetem a baloldali radikalizmust a jobboldali radikalizmustól. Ez még cseppet sem lenne baj. A baj az, hogy mindenkit, akit szeretek, baloldali radikálisnak nevezek, Marxtól a „felszabadulás” teológiáig (amit forradalmi kereszténységnek titulálok, s amiről melleleg a Vigiliában írtam is); és mindenkit, akit nem szeretek, jobboldali radikálisnak tekintek. Így pl. az egész marxizmus–leninizmus a jobboldali radikalizmus rubrikájába kerül. Így persze könnyű. S ami még ennél is rosszabb, bevezetem a „totális társadalmi forradalom” gondolatát, mint pozitív gondolatot. Hiába határozom meg olyan szépen, hogy mit értek ezen tulajdonképpen (nem normát adni a világnak, hanem világot adni a normának), ma mégis borsószik ettől a hátam.

(2009)

** Az alábbi szöveg részlet Heller Ágnes: Filozófiám rövid története című könyvéből, mely a közeljövőben jelenik meg a Múlt és Jövő Kiadó gondozásában. A kötet szerkesztői „önkényesen” illesztették Heller Ágnes legújabb művének eme részletét előszó gyanánt a kötethez. A szerző részletesen csak a második változatról beszél, bár eredetileg 1975-ben két változatban íródott a könyv. A felvázolt gondolatmenet ugyanakkor mindkét variáns esetében meghatározó. Jelen kötet mind a téziseket, mind a vallomásesszét tartalmazza. (A szerk.)*

a teljes szöveg:

<http://mek.oszk.hu/08200/08296/08296.pdf>